

Sobre el mediterranisme: unes notes

NARCÍS COMADIRA

Gardez-vous de la pureté, c'est le vitriol de l'âme.

Michel Tournier

1. EL RETORN I L'AVENTURA

Descobrir el mediterrani sempre ha estat cosa de bàrbars, i així hi ha una llarga tradició de "mirades" cap a les pròpies arrels (o moltes vegades al propi melic) quan una certa barbàrie de desorientació s'instal·la als països naturalment mediterranis. De tota manera, parlar d'art mediterrani o, fins i tot, d'una manera més àmplia, parlar de mediterranisme en la cultura és una mica imprecís.

Quan es parla de mediterranisme, s'associa amb la llum, amb el volum, amb la corporeïtat, amb l'ordre, amb la serenitat, amb l'equilibri, amb Grècia i amb Roma, amb el classicisme. I també amb l'aspecte populista mitificat d'uns pobles encara de vida primitiva: pescadors i terrassans que, als ulls de l'élite "civilitzada", viurien "encara" com a l'antiga Grècia.

Si ens hi fixem bé, però, aquest mediterranisme no coincideix amb el mediterrani geogràfic: es refereix només al mediterrani cultural del nord. Per als mediterranismes històrics (el neoclàssic, el romàntic, el dels primers vint anys del segle vint), el mediterrani era la cultura antiga: Grècia i Roma. I un paisatge: l'arc que va d'Alacant a Grècia, tot costejant. L'isme de la resta no era mediterranisme sinó exotisme. Egipte i Tunís eren fites d'una altra estètica. I és que el mediterranisme ha estat sempre una actitud nostàlgica, una actitud "de retorn". Mentre que l'exotisme ho ha estat d'una actitud "d'aventura". El mediterranisme ha significat, a la llarga, un retorn a l'ordre i al dret. A la llum clara dissipadora de boires mentals nòrdiques, però no mai a la llum engegadora del desert. El desert és ascètic i, per contraposició, viciós. El mediterranisme vol allò carnal, terrenal, sí, però morigerat.

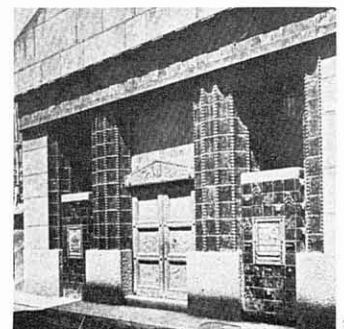
2. LA CASA PATERNA

El mediterranisme té alguna cosa de retorn a la casa paterna. La casa paterna, però, és un lloc perillós. Confortable però limitat. Només s'hi pot retornar amb la lucidesa crítica suficient per enrunar-la o ja amb la feblesa final: és a dir, per morir-hi. Ara bé, els retorns falsament festius dels fills pròdigs han acabat sempre en l'amanerament conformista de vicis estètics solitaris quan no en tragèdies incestuoses.

3. EL MEDITERRANISME

Quan Anglaterra va comprar els Elgin *marbles*,

és a dir, les escultures del Partenó, es va originar una convulsió autèntica. Els afeccionats a Grècia "creien" que el classicisme era Canova, o sigui que eren neoclàssics. Però el naturalisme, el realisme dels frisos i dels fragments del frontó ensenyaren al món que Grècia era una altra cosa. Una nova visió del món clàssic, del mediterrani, va començar a gestar-se. Els descobriments arqueològics posteriors, Creta sobretot, van obrir els ulls i el gust cap a l'arcaisme. De la conjunció dels dos corrents en pogué sortir el Mediterranisme del primer quart del segle vint, o

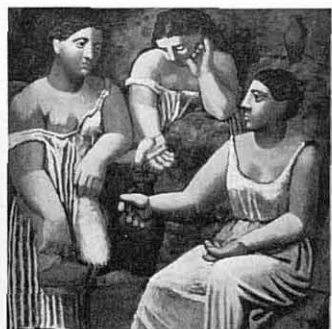
sigui el moviment estètic conegut pròpiament amb el nom de Mediterranisme. Matisat a cada lloc segons les pròpies peculiaritats. Per a Catalunya era una estètica fundacional. Per a França, més tard, la mirada a la calma i a l'ordre després del desordre dels ismes i de la Guerra Gran. Per a Itàlia el fonament d'un imperialisme totalitari... L'Alemanya nazi, ja als trenta, convertiria el classicisme en una mascarada kitsch. I l'Espanya franquista, en consagrar en bona part l'estètica de la generació del 27, no faria més que enriquir-la amb les aportacions més grandiloqüents de la Roma de Mussolini i amb la fredor més funerària dels projectes monumentals de Speer, tot, però trivialitzat pel gust petit burgès del règim.

4. LA MODA

El que Maillol inicià a començaments del segle vint, com a precursor d'autenticitat, d'estructura, de retorn a l'autèntica escultura (el que Cézanne féu en pintu-

1. P. Puvis de Chavennes. *La font*. 1884. 2. J. Torres-García. *Fresc del Saló de St. Jordi (fragment)*. 1913. 3. R. Masó. *Athenea. Girona*. 1913.
4. P. Cézanne. *Tres banyistes*. 1879-81. 5. J. Sunyer. *Composició de paisatge amb tres nus*. 1913-15 (?)
6. A. Maillol. *Mediterrània*. 1902-23. 7. Picasso. *Tres dones a la font*. 1921.

ra), seria vulgaritzat cap als anys vint, quan el corrent es posaria de moda. I així Picasso pintaria les seves enormes dones del que s'ha anomenat el "període neoclàssic" no fent més que un maillolisme, moltes vegades caricaturesc i gairebé sempre de cartó, per acontentar els gustos d'una burgesia desitjosa de posar ordre després del gran desordre de la guerra. Com si la guerra l'haguessin feta els ismes i l'avantguarda i no ella mateixa. Quan el Mediterranisme es posa de moda perd el sentit. La moda sempre és un mode de morir.

5. MEDITERRANISME I REALITAT

El mediterranisme no és un corrent artístic realista. No busca descriure la realitat tal com és sinó construir una "realitat falsa", ideal, capaç de ser convertida en mite. Símbol d'una visió històrica, i per tant parcial, d'un passat que es vol recuperar o d'unes virtuts que es volen reinstaurar. "—una carència de sentiment realista— jo pinto sols *imatges*, no realitat—", escriu Torres-Garcia el 1926.

El mateix Torres-Garcia escrivia ja el 1913: "L'impressionisme ha fet ja la seva evolució i tendeix a desaparèixer. Podem dir que aquesta reacció és el retorn al Classicisme, o dit d'altre modo, a l'estructuralisme.

"I ara convindria dir lo que entenem per Classicisme.

"Per a nosaltres no és de cap manera un art derivat de les formes gregues, sinó quelcom completament independent, fora de tot lloc i temps, encara que per antonomàsia pugui i degui apel·lar-se clàssic l'art grec. (...) Mes no és en les formes del passat (que ens portarien a una imitació de lo antic) a on hem de buscar la font d'aqueixa tradició, sinó en la seva estructura, en quelcom d'intern, en *l'esperit que les va crear*."

I segueix: "El mateix esperit, doncs, que creà el gran art clàssic del passat, pot ara donar nova vida a obres tan admirables com aquelles. Mes per a tornar a ell, hem de considerar a la Tradició nostra com a quelcom de molt extens, *que compregui a tots els pobles mediterranis*, ja

que en ells va néixer el Classicisme, i no limitar-lo a lo purament regional, i per lo mateix, tampoc, cercar el classicisme únicament en lo grec." I "no són les formes lo que devem imitar i fer reviure, sinó l'esperit contingut en elles: la serenitat, l'alegria, la llum, el color, el sentit afinat de proporció, la seva plasticitat, la seva puresa deslliurada de tot realisme, o per dir-ho en un mot: el seu Classicisme".

Torres-Garcia no s'adona del que hi ha de tràgic a l'art clàssic, no s'adona de l'aspecte dionisiac. S'oblida del Laberint i del Minotaure, s'oblida de la dinàmica de la sang i de l'home com a "màquina de matar"... són aspectes del classicisme gens convenients de posar en relleu per anar contra el realisme. I insisteix, en bona raó, que no s'han d'imitar les formes sinó l'esperit. Però no acaba de veure, ni ell ni cap dels mediterranismes, quin era l'esperit profund de les formes. El que Torres-Garcia defineix com a esperit contingut en les formes clàssiques: llum, color, serenitat, alegria... etc., realment forma part de l'esperit clàssic. Però quan parla de la *puresa deslliurada de tot realisme* ja està fent una lectura del seu temps. La que definirà els límits estètics del moviment mediterrani de començaments del nostre segle, és a dir, del Mediterranisme.

6. MEDITERRANISME I MEDITERRANISMES

Perquè els mediterranismes han estat diversos al llarg del temps: del neoclàssic i el romàntic fins al feixista, tots han fet lectures "convenients" del fenomen clàssic, mediterrani.

Des del pal·ladianisme anglès a l'italianisme de Goethe, a la Grècia del Hölderlin, al Bosc Sagrat de Puvis de Chavannes, etc., tot han estat mediterranismes. Però

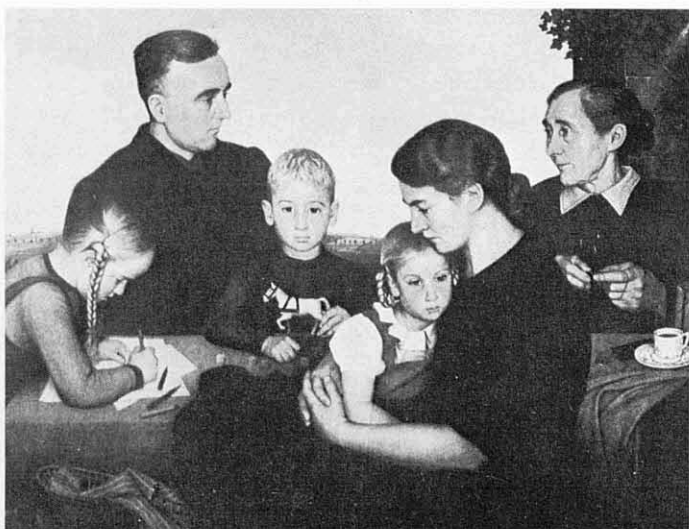
8

de la Mediterrània de Maillol a *Luxe, calme et volupté* de Matisse, del "Classicisme" d'Eugeni d'Ors als frescos de Torres-Garcia, d'*Els fruits saborosos* de Josep Carner a les escultures d'Enric Casanovas, de la *Nausica* de Maragall a l'*Athenea* de Rafael Masó, de Cala Forn de Sunyer a les *Elegies de Bierville* de Riba, per no citar només que uns exemples, tot són aspectes diversos del corrent estètic conegut pròpiament com a Mediterranisme. I dins d'aquest, tot són lectures diverses, marcades per la "necessitat" personal, d'élite o de Poder, de la tradició clàssica greco-llatina.

7. LA PURESA

"Puresa deslliurada de tot realisme." És en els frescos de Torres-Garcia, en les escultures primerenques de Casanovas, en el Rafael Masó d'*Athenea*, en el Sunyer de Cala Forn, on aquesta afirmació pot tenir algun sentit. Però no de cap manera en la totalitat del Noucentisme o del Mediterranisme català. A poc a poc la puresa s'anirà contaminant a mesura que una falsa concepció del realisme anirà envaint l'art. I no només a Catalunya. Torres-Garcia havia intuït el perill. S'acabà copiant les formes. S'acabà fent arqueologia, ja sigui la brunelleschiana o la pairalista. S'acabà, perduda la puresa, en la corrupció en què cau sempre tota estètica oficial, en un "realisme" de la "realitat-diferent-de-com-ella-és". Així a l'exposició del Nu, de 1933, moltes teles semblen parentes de la pintura nazi més kitsch. Així s'explica la semblança de la Família de pescadors de Sunyer amb la Família de camperols d'Adolf Wissel.

Volent fugir de la realitat per fer un art de la veritat (de la "veritat convenient", s'entén) es cau en el realisme de la mentida: en el realisme superficial, en el pompeu

9

10. J. Obiols. Cartell. 1919. 11. T. Rossi. Cartell. 1927.
 12. J. Miró. La masia. 13. W. Heise. Autoretrat. 1926.
 14. S. Dalí. Noia a la finestra. 1925. 15. G. Schrimpf. Noies al balcó. 1927.

risme, en el kitsch, inherents a tot art programat des del Poder.

8. NOUCENTISME I MEDITERRANISME

De tot això el Noucentisme n'és un exemple esplèndid. A la glosa "Amiel a Vic", Xènius, després de repassar totes les desgràcies del fi de segle, diu: "però... clams de *liquidació*, clams de *regeneració* eixien d'arreu. (...) desvetllades del mal somni, ocultes *energies* daven començ a la *bella tasca*. Venien *ideals nous*: venia sobretot, el *coratge* dels *pensadors* per a articular-los en fórmules clares, el dels *homes d'acció* per a dur aquestes fórmules a la realitat... I ens han *vingut del món* i les hem *traduïdes*, ventades de la *nova idealitat*, de la *restauració de valors*, per a la qual en cada país *laboren els selectes*. I hem vist com tota la humanitat s'averkonyia ja de la finisecular malura i aspirava a entrar en una era de *fresca moralitat*, de *reconquerida salut* en els cors i en les ments... Així aquelles tenebres a poc a poc s'esvaïen. Ara els temps són altres i munten noves generacions. *Noves generacions* que ja han desterrat l'ombra de Hamlet: que ja saben de *l'alegria del viure civil* i de les *preparacions normals*; que han volgut *conservar* millor la *puresa* i l'*energia*; que han trobat ja davant ells homes a qui han pogut creure i guanyar així el sentit inapreciable de la *Santa Continuació*: que coneixen alguns mestres a la *Universitat* i força eines als *Laboratoris* i totes les possibilitats científiques a l'*Institut* i tots els llibres a la *Biblioteca*: que han sortit a l'estranger a estudiar-hi i a amidar-s'hi: que si alguna "vague d'âme" els havien donat les inquietuds d'adolescència, n'han pogut guarir *virilment* amb aquest instrument magnífic que són els *deports hivernals* i amb aquest altre instrument magnífic que és el *servei militar obligatori*."

La glosa és llarga i el fragment que n'he citat tam-

bé, però em sembla definitivament significatiu. Tot el programa del que Ors entenia per Noucentisme hi és present. Les paraules que he subratllat ens posen immediatament en un univers, vist des d'ara, gairebé surrealista. Tots els tòpics que després, gràcies a perduracions franquistes, han conformat la nostra joventut en la postguerra espanyola s'hi mostrem ja d'una manera impúdica. L'entrada en un segle nou, el definitiu, donava una eufòria mítica per a definir i programar unes intencions, un programa de vida, que tota una classe social ja amenaçada en la seva més íntima estructura, necessitava com a *tour de force* per "sentir" la seva existència amb sentit històric i per corroborar-la.

Dins aquesta classe social, que no és estrictament la burgesia encara que pot assimilar-s'hi, hi havia, evidentment, la burgesia, l'alta i la petita, però també les oligarquies aristocràtiques ja decebudes i, perquè no, bona part d'un menestralat mentalitzat per aspiracions a burges i, fins i tot, segons els països, unes bases proletàries que podien veure, o creure, possible per a elles la participació confortable en el nou ordre. O es feia la revolució o s'imposava el nou ordre "oferint" una participació a les classes populars. Això fou el que passà a Itàlia amb el feixisme, a Alemanya amb el nazisme, a Espanya amb el franquisme... Però a començaments de segle tot estava

encara revolt i confús i no es podia preveure el que passaria. De tota manera, en aquest text de Xènius hi és “ja” tot d’una manera tan clara que m’espanta pensar en la poca capacitat humana de llegir amb profunditat el que el mateix Xènius anomenava “les palpitations dels temps”.

Les paraules que he subratllat són esfereïdores: *liquidació*: és a dir, supressió radical de tot el passat molest, de tot el que fa nosa. Al seu lloc, però, no és res nou el que cal posar-hi. És *Ordre Nou* en tant que desconegut en aquells moments, però l’operació no és més que *rege-*

16

17

neració: restauració de valors, reconquerida salut, santa continuació. La multitud de termes entesos com a “positius”, barrejats amb termes de la més rànica tradició de conducta catòlica, fan gairebé inútil el comentari. Les paraules parlen per elles soles: *coratge, energia, tasca, homes d’acció, laboren, virilment, esports hivernals, servei militar obligatori*, etc., són termes significatius d’allò que en deia “positivitat”.

Pel que fa a frases de la pitjor tradició catòlica, a part d’*energia* i *puresa* (que dona nom a un llibre famós d’educació sexual de la joventut, obra de monsenyor Tihamer Toth), coses com *restauració de valors, fresca moralitat* i, sobretot, *laboren els selectes*, són típiques de tota una mentalitat.

La societat volia ordre, valors, *alegria del viure civil*... I aquest ordre volia institucions per a que tot fos ordenat, cada cosa al seu lloc: Universitat, Institut, Laboratori, Biblioteca, etc., i en tot aquest ordre, fàcil de controlar, cal *creure-hi* i així hi haurà *santa continuació*, és a dir, permanència de l’ordre. I, a més, hi ha un grup de *selectes*, una élite que *labora* (treballar és massa groller) per a manténir-ho tot. Xènius fins i tot dona els remeis per a aquells a qui la feblesa de la pròpia adolescència faci fluctuar (reemis no tan allunyats dels que els capellans de la meua joventut donaven per vèncer les temptacions carnes). Xènius parla de *guarir virilment* i els mètodes són dos: *deports hivernals* i *servei militar obligatori*. Tot això ho diu en un pla teòric, general. No costa gaire d’aplicar-

ho a Catalunya.

La burgesia necessitava “sentir-se” tant com la burgesia estrangera. Una certa part de la burgesia, normalment la menys emparentada amb les oligarquies hispanes, és a dir, la nova burgesia catalana que s’enriquiria discretament amb la Guerra del 14, volia ser *tant com* però no *tal com* les burgesies estrangeres: volia ser catalana. D’aquest esforç cultural peculiar i del que duia l’aire (les palpitations dels temps) es va engendrar això que en diem Noucentisme.

I les idees estètiques que imperaran (mai tan ben usada la paraula) seran resultat de tot això, estaran emparentades amb aquests principis generals que Xènius ha esbossat més amunt.

Amb tot això es comprendrà fàcilment que el Noucentisme no és un moviment estètic sinó un “moviment de la voluntat” i que, és clar, tot i tenir una estètica, aquesta no havia de ser “precisament” una de determinada sinó només que no entrés en contradicció amb els principis generals, o cosa molt més fàcil encara, amb les intencions. Això explica la diversitat d’estils que són noucentistes. La qualitat de noucentismes que es van succeint l’un darrera d’altre.

En sentit general, el Noucentisme és un reformisme, no una revolució. I un reformisme de signe feixistitzant, reformisme que, de fet, a Itàlia, a Alemanya i a Castella va donar feixismes. A Catalunya, ateses les seves característiques històriques, no el pogué donar, precisament per falta de poder polític. El Noucentisme català va tenir poder però no va tenir el Poder. És a dir, no va tenir un Estat. El fenomen noucentista és, doncs, el resultat d’un desig d’Estat, d’una voluntat d’Estat. Això cal no oblidar-ho. I si a Catalunya el Noucentisme ha estat eficaç i en certa manera entranyable ha estat perquè mai no va aconseguir ser el moviment d’un Estat i, per tant, acomplir la seva putrefacció (tot Estat és sempre un *estat de corrupció*).

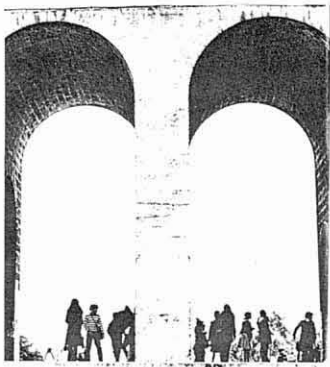
El naixement d’un moviment d’aquest tipus és sempre poètic, però. Una organització de la matèria bruta, de la realitat, sempre és un procés artístic. I si encara

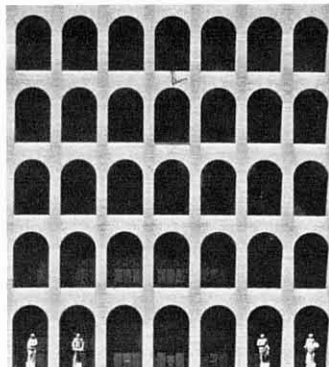
18

19

20

21

ara el Noucentisme ens fascina, en part és perquè els seus orígens estaven lligats a un desig previ a l'Estat, el desig de l'Ésser. Això també explica que el primer Noucentisme, tot i estar dirigit cap a l'Estat, mentre lluitava per l'Ésser, era prou pur i els resultats diversos plens de creativitat.

El Noucentisme volia operar amb la realitat, establir una realitat tan ideal que no era pròpia o coherent o compatible amb la realitat real. Per això el Mediterranisme li va com anell al dit, tant, que normalment es confonen. Però el Mediterranisme és només una de les estètiques noucentistes; en els moments fundacionals la principal, ben segur, però amb matisos molt diversos (el Classicisme de Xenius té poc a veure amb el de Torres-Garcia, per exemple, i el d'aquests dos amb l'estètica de Josep Aragay...)

El Noucentisme vol una realitat mítica. Per això se'ns apareix com un somni. Per això, estèticament, serà tan fàcil el pas al surrealisme... Miró, Dalí, Foix, no són més que noucentistes extrapolats al món de l'onirisme en un moment en què la realitat real ja no és manipulable ni adaptable (intencionalment) com un somni. Quan no es pot convertir la realitat en un somni, s'abandona la realitat i s'entra en el reialme pur del somni. El surrealisme, amb tota la seva irracionalitat, no és més que la culminació, per evasió, dels llenguatges estètics feixistitzants. Això a pesar de totes les declaracions de principis de Breton i dels sants pares de la secta. Només cal veure els papers de Dalí, de Miró i fins i tot de Foix, per veure que de revolució res de res. Només cal veure la fi d'Aragay dins el projecte de creació del gran Estat de Corrupció Soviètic. (En el cas de Rússia, per exemple, ens trobem també amb un art creatiu fruit de la voluntat d'Ésser: és el que coneixem com l'art d'avantguarda rus. Però quan l'Ésser es sent prou fort s'estableix: passa a ser Estat i entra en l'estat de corrupció.)

Els ingredients d'aquesta *ésser i estar* catalans eren, és clar, un territori i una llengua. Ambdós ja exis-

tien, salvats i cantants pels avantpassats tel·lúrics, encara "sota el poder del Monstre" (com diu Ors al pròleg de *La Muntanya d'ametistes* de Guerau de Liost). Eren la "Dolça Catalunya, pàtria del meu cor" verdagueriana. Ara el que calia era fer del territori, que els de la Renaixença havien convertit en Pàtria, un país, un Estat. Per això cal un govern, una llengua codificada, una cultura. I tot plegat regit per un Ordre (d'aquí que Ors anomenés Prat de la Riba "Seny Ordenador"). I un Estat, una Llengua i una Cultura han de tenir Forma. I no hi ha Forma sense Norma.

Aquest esforç de la voluntat no tenia una intenció transitòria, efímera: volia establir, *fundar*, un *estat de coses perdurable* (cosa contradictòria, que ja he dit que tot estat és, per definició, un estat de corrupció). I quan es vol un *estat de coses perdurable* es necessita un cos de valors sòlid per transmetre: la Tradició.

9. NOTA FINAL

Els mediterranismes formen part de la tradició cultural d'Europa. El Mediterranisme històric (el darrer; els altres han rebut altres noms) va tenir unes connotacions socio-culturals precises. Es pot fer un *revival* del Mediterranisme o es pot tornar a mirar el Mediterrani (aquesta vegada d'una manera total?) amb ulls nous per aprendre'n el que convingui. De tota manera cal no oblidar que sempre que s'ha volgut canviar una estètica, emfasitzar unes constants culturals, posar ordre, fundar imperis de la mena que siguin (ja sigui l'imperi napoleònic, com el noucentista, com el feixista), s'han girat els ulls cap al passat del Mare Nostrum, el qual sembla que guardi amagats els tresors pertinents que cada època necessita per "entendre" convenientment les arrels.

La descoberta relativament recent dels dos bronzes de Riace, sota el mar de Calàbria, ¿serà la llavor d'un nou entendre el Mediterrani, l'art grec, el nostre remot passat? ¿Significarà l'inici d'un nou mediterranisme en l'estètica, en la cultura? ¿Marcarà una estètica de la pureza en el realisme?

Sembla que hi ha un retorn al Mediterrani. No sé si revivalista o alguna cosa més. I quan hi penso, no em puc estar de recordar la frase de Michel Tournier que he citat en començar aquestes notes: "Compte amb la pureza, és el vitriol de l'ànima."